

Účinná rodinná politika v měnícím se světě ¹

Martin Potůček, CESES UK FSV Praha

<http://ceses.cuni.cz>; <http://martinpotucek.cz>

Souhrn

Účelem tohoto příspěvku je nastínit takovou podobu rodinné politiky, která by vhodně reagovala na aktuální a předpokládané budoucí životní podmínky občanů, sociální, ekonomické a politické poměry ve společnosti i na vnější faktory ovlivňující postavení celé České republiky.

Situace rodiny

Česká rodina slábne. Spolu s ní dochází k oslabování soudržnosti jejích jednotlivých členů; postavení žen a dětí je zranitelnější než dříve, a to až do té míry, že některé děti se nenarodí vůbec – a jiné se sice rodí, ale do poměrů, které je předem obírají o životní šance, kterých se dostává jejich šťastnějším vrstevníkům. Objektívni oslabování rodiny a postavení žen a dětí lze dokumentovat takovými skutečnostmi, jako je rostoucí podíl nesezdaných partnerských soužití a dětí narozených mimo manželství; jedna z nejnižších porodností v Evropě; vysoký podíl neúplných rodin s nezaopatřenými dětmi; extrémně vysoká míra rozvodovosti; vyšší podíl žen mezi nezaměstnanými (včetně dlouhodobé nezaměstnanosti); rostoucí míra chudoby dětí.

Jak k tomu mohlo dojít? Česká veřejná politika po léta ignorovala zásadní změny ve způsobu výroby a života, typické pro moderní postindustriální společnosti a nepříznivé rodině. Svoji úlohu přitom sehrály i rychlé politické a ekonomické proměny společnosti po roce 1989 – s novými příležitostmi, ale i dříve neznámými nároky a stresy, které do značné míry omezují prostor, v němž se život rodiny odehrává. Stoupají nároky na pracovní výkon, v zaměstnání se rychleji a lépe uplatňují lidé, kteří omezují svůj osobní a tedy i rodinný život. Trh práce nerozlišuje mezi ženami a muži se stejným vzděláním, a hlavně nasává mladé pracovníky právě ve věku, kdy plánují založení rodiny a rodičovství. Zároveň vrcholí nároky na dokončení jejich špičkového vzdělání. Ruku v ruce s tím se prosazuje zdůrazňování svobody volby individua, karikatura liberalismu okleštěného o odpovědnost vůči nejbližším i vůči společenskému celku.

Proč jednat?

Komplexní a účinná politika podporující rodinu ve všech jejích základních sociálních funkcích (prorodinná politika) vychází z přesvědčení, že péče o děti a jejich výchova není jen soukromou záležitostí rodičů, ale i významným prvkem prosperity celé společnosti. Pomoc státu a společnosti rodinám s dětmi je pojímána jako významná sociální investice do budoucího rozvoje celé společnosti, nikoli – jak se často dočítáme v textech rádooby liberálních komentátorů - jako zátěž pro státní rozpočet a relikv „reálného“ socialismu.

Bez fungující rodiny, realizující své základní sociální funkce, jsou totiž ohroženy samotné základy společnosti. Jinými slovy řečeno: bez soudržné rodiny nebude soudržná společnost, a nesoudržná společnost bude rozežirána vnitřními tensemi (včetně politických konfliktů) a

¹ Děkuji Miladě Bartošové, Mariánu Hoškovi, Věře Kuchařové, Michaele Marksové-Tominové, Lence Peroutkové, Kateřině Příhodové a Josefu Zemanovi za cenné podněty, které jsem promítl do tohoto textu.

bude muset pokrývat nepřiměřeně vysoké dodatečné náklady v rovině ekonomické, sociální i psychické.

Co dělat?

Posílení rodiny si vyžádá soustředěnou pozornost, dodatečné zdroje a bude možná jen tehdy, když se stane věcí celé politické a státní reprezentace a v důsledku i celé společnosti.

Je zřejmé, že posílení rodiny je úkol sice velmi žádoucí, v případě české společnosti snad i existenčně důležitý, nicméně velmi nesnadný. Vyžádá si tudíž výraznou změnu myšlení a jednání všech, kteří by se na něm měli podílet, a dlouhodobé úsilí, počítající i s dílčími nezdary. Naději přinášejí snahy, zasazující se v české veřejné politice posledních let o změnu tohoto nepříznivého stavu, o zvrát uvedených negativních tendencí.

Existují **tři navzájem se podmiňující hlavní zásadních pozitivní inovace: politická, ekonomická a kulturní**. Všechny jsou nezbytné pro to, aby se postavení rodiny výrazně zlepšilo.

Politickou inovací bude koncipování a následná realizace komplexní a účinné prorodinné politiky. Ta nemůže respektovat rezortní hranice, může být z povahy věci jen politikou průřezovou, souznějící se všemi dalšími důležitými strategiemi, politikami, správními akty i jednotlivými opatřeními. Musí se opírat o jednoznačnou politickou prioritu vedení státu; musí být koncipována s uvědoměním si dlouhodobých efektů dnešních činů; musí být koordinována způsobem, který bude vycházet z jasně stanovených a kontrolovatelných dílů, s vyčleněnými zdroji a odpovědnostmi jednotlivých aktérů, s průběžným hodnocením dosažených výsledků – ale zároveň natolik pružně, aby byla schopna reagovat na proměny vnějších a vnitřních podmínek své vlastní realizace.

Ekonomickou inovací bude vytvoření výrazně příznivějších ekonomických podmínek pro rodinu, především pro rodinu s nezaopatřenými dětmi. Součástí této změny bude alespoň částečné, ale zřetelné vyrovnávání „nákladů ušlých příležitostí“ rodin s dětmi ve srovnání s bezdětnými rodinami a jednotlivci, a to v rovině sociálních transferů i nabídky veřejných sociálních služeb. Naléhavé je zde učinit postavení rodičů v jejich postavení plátců a následně příjemců průběžně financovaného penzijního pojištění méně diskriminující ve srovnání s bezdětnými pojištěnci.

Oslabení rodiny má své kořeny ve změnách hodnotových orientací a postojů občanů, vystavených pokušením a příležitostem konzumerismu s důrazem na soustředění se na individuální životní a profesní dráhu. Má-li být žádoucí změna v postavení a životních podmínkách rodin možná, musí dojít k celkové proměně společenské atmosféry, ke **kulturní inovaci**, která vynesou rodinu opět na výsluní pozornosti a péče.

Cíle rodinné politiky

Účinné veřejné politiky vycházejí z pregnantní charakteristiky cílů a způsobů, jak jich dosáhnout. Vzhledem k tomu, že koncepce rodinné politiky se teprve rodí a její realizace je v samotných počátcích, bude vhodné se věnovat především formulaci cílů rodinné politiky. **Základním cílem by mělo být vytvořit všestranně příznivější společenské klima a**

politické a ekonomické podmínky pro rodinu, umožňující lidem realizovat vlastní životní strategie v naplňování partnerských a rodičovských plánů.

Od tohoto základního cíle lze odvodit následující **obecné cíle**:

- Posunout vytváření všestranně příznivějších podmínek pro rodinu do centra trvalé pozornosti politické i správní reprezentace země.
- Podpořit koncipování účinné rodinné politiky rozvíjením výzkumu poskytujícího dostatek poznatků o aktuálních a perspektivních potřebách rodin a vhodných způsobech jejich uspokojování.
- Posilovat vědomí hodnoty rodiny a vlastní odpovědnosti za její funkčnost a stabilitu především u dnešní mladé a následujících generací, mimo jiné podporou výchovy k partnerství, manželství a rodičovství.
- Posilovat ekonomickou a sociální suverenitu rodiny a jejích členů na trhu práce a prostřednictvím systému sociálního zabezpečení (včetně sociálních služeb pro rodiny a soustavy sociálního pojištění) tak, aby byla schopna plnit svoji úlohu ve všech obdobích svého vývojového cyklu a vůči všem svým členům.
- Koncipovat a rozvíjet rodinnou politiku jako dlouhodobou celospolečenskou aktivitu koordinovanou veřejnou správou za účasti občanského sektoru, komerčního sektoru, odborníků, médií a široké občanské veřejnosti.

Lze odvodit i **specifičtější sociálně politické cíle**, odpovídající současné a výhledové situaci českých rodin:

- Skloubit rodinnou politiku s propopulačními opatřeními tak, aby rodiny mohly mít tolik dětí, kolik si přejí, a v době, kterou si zvolí.
- Minimalizovat hendikepy dětí vyrůstajících v ekonomicky a sociálně oslabených či neúplných rodinách podpůrnými opatřeními tak, aby se jejich životní šance v oblasti vzdělávání, uplatnění na trhu práce a ve společnosti významně neodlišovaly od jejich šťastnějších vrstevníků.
- Vytvářet rodičům vhodné podmínky pro skloubení nároků trhu práce s nároky péče o nezaopatřené děti.

Zásady realizace rodinné politiky

V naší zemi dosud převažuje správní praxe, značně poznamenaná resortismem a předstíráním, že samotným přijetím strategií, koncepcí či politik už je povinností veřejné správy učiněno zadost – a v návalu dalších byrokraticky pojatých úkolů, v chatrných kapacitách implementace a v nedostatečné následné kontrole se vytrácí přijetí odpovědností za jejich realizaci.

Nemá-li tento osud postihnout i rodinnou politiku, bude třeba dodržovat následující obecné zásady její realizace:

- Politická a správní reprezentace země přijme za svá východiska realizace rodinné politiky, tj. její prioritní charakter, dlouhodobost, otevřenost a celospolečenský průřezový charakter.
- Koncepce rodinné politiky otevře prostor pro co nejlepší reprezentaci diferencovaných zájmů rodin v přípravě a realizaci rodinné politiky.
- Rodinná politika bude sladována s ostatními relevantními politikami, především s politikou sociálního začleňování, hospodářskou politikou, politikou zaměstnanosti, vzdělávací politikou, bytovou politikou, zdravotní politikou a politikou sociálního

zabezpečení tak, aby byly posilovány vzájemné synergické pozitivní efekty a omezeny negativní vedlejší efekty jiných politik na rodinu.

- Koncepce rodinné politiky bude podporovat iniciativy vedoucí k podpoře rodiny na úrovni jednotlivých resortů, krajů, obcí, zařízení služeb, organizací občanského sektoru, podniků aj.
- Koncepce rodinné politiky bude předjímat společenské změny v dlouhodobém horizontu, obsahovat jasně stanovené a kontrolovatelné cíle, vyčleňovat zdroje a určovat odpovědnost jednotlivých aktérů.
- Česká rodinná politika využije co nejlépe prostoru, vytvářeného rámcem politik Evropské unie, pro řešení specifických problémů českých rodin především v oblasti rovných příležitostí, sociálního začleňování a zaměstnanosti.
- Ministerstvo práce a sociálních věcí převezme úlohu koordinovat rodinnou politiku - včetně průběžného hodnocení dosahovaných výsledků - a vytvoří pro její plnění odpovídající realizační podmínky.

Jak toho dosáhnout?

Toho všeho nebude možno dosáhnout ani rychle, ani bez účasti všech, kterých se bude připravovaná proměna rodinné politiky týkat. Plnění nynější koncepce rodinné politiky by proto mělo být důsledně vyhodnocováno a koncepce samotná pravidelně aktualizována.

Vláda ČR by se měla k problémům rodiny a k obsahu rodinné politiky pravidelně vracet a působit jako stimulátor potřebných změn ve všech oblastech jejího obsahu i realizačního rámce.

Zdůraznění významu resortu MPSV ČR v koncipování a koordinaci rodinné politiky by se mělo promítnout i do změny jeho názvu na Ministerstvo práce, sociálních věcí a rodiny.

Reference:

Koncepce národní rodinné politiky. Praha, MPSV ČR 2005.

Potůček, M. a kol.: Jak jsme na tom. A co dál? Praha, Sociologické nakladatelství 2005.

Potůček, M. a kol.: Veřejná politika. Praha, Sociologické nakladatelství 2005.